

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ КРИЗИ

УДК 331.2

О. А. ДОРОНІНА

Донецький національний університет

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА СТАН ОПЛАТИ ПРАЦІ У ПРОМИСЛОВОМУ РЕГІОНІ

У статті проведено оцінку стану оплати праці працівників Донецької області в докризовий і кризовий періоди, виявлено вплив кризи економіки на погіршення ситуації в сфері оплати праці. Обґрунтовано необхідність посилення відповідальності роботодавців за недотримання норм законодавства про оплату праці та підвищення ролі соціального партнерства в регулюванні даних питань.

In article the estimation of workers payment condition of Donetsk area is spent to the pre-crisis and crisis periods, influence of crisis of economy on situation deterioration in payment sphere is revealed. Necessity of employers responsibility strengthening for non-observance of norms of the legislation on a payment and increase of a role of social partnership in regulation of this points in question is proved.

Ключові слова: оплата праці, середня заробітна плата, економічна криза, заборгованість по виплаті заробітної плати.

Вступ. Політика оплати праці посідає одне з чільних місць у державній та регіональній кадровій політиці, оскільки від її виваженості залежить добробут працюючого населення, ефективність формування, розвитку та використання наявного трудового потенціалу, що забезпечує соціально-економічний розвиток відповідного регіону.

Питання оплати праці завжди широко висвітлювалося в науковій літературі через його високу значущість та постійну актуальність. Різні аспекти регулювання оплати праці викладені в роботах таких українських учених як Д.П. Богиня, В.М. Гончаров, А.М. Данюк, Г.Т. Завіновська, А.В. Калина, А.М. Колот, Т.А. Костишина, Г.Т. Куліков, Н.Д. Лук'яненко, Н.О. Павловська, Л.М. Потьомкін, Л.В. Синяєва тощо. Однак, економічна криза в країні починаючи з другого півріччя 2008 р. загострила ряд проблем у даній сфері, що потребує подальшого вивчення розглянутого питання, постійного моніторингу стану оплати праці й розробки напрямів оптимізації ситуації в сфері оплати праці працівників. Вище викладене визначає актуальність статті.

Метою статті є порівняльна оцінка стану оплати праці в економіці Донецької області в докризовий і кризові періоди, а також розробка рекомендацій з усунення впливу негативних тенденцій у сфері оплати праці для працівників регіону.

Основний розділ. Донецька область є одним з провідних промислових регіонів в Україні. На неї припадає більше половини валової доданої вартості області та майже п'ята частина загальнодержавного обсягу реалізованої промислової продукції. У 2008 р. область забезпечила кожен другу тону виробленого в Україні коксу, 46% сталі, 45% чавуну, по 43% готового вугілля та готового прокату чорних металів, п'яту частину металевих труб, 24% сірчаної кислоти, 21% азотних мінеральних добрив, сьому частину електроенергії, 22% шиферу, 18% цементу, 62% видобутку харчової солі, майже весь випуск побутових холодильників [5, с.7].

З виникненням та розвитком економічної кризи в країні в економіці Донецької області відбувся різкий спад показників діяльності базових галузей промисловості. Загальний обсяг промислової продукції області за 2008 р. під впливом світової фінансової кризи зменшився проти попереднього року на 7,8% (в порівнянних цінах), у той час як у 2007 р. спостерігався приріст на 7,7%. Протягом перших дев'яти місяців 2008 року в області також забезпечувався приріст загального обсягу виробництва, проте потім ситуація різко погіршилася. За останній квартал 2008 р. порівняно з четвертим кварталом 2007 р. обсяг промислової продукції регіону зменшився на третину [5, с.7].

За січень-листопад 2009 р. обсяг продукції в області скоротився порівняно з відповідним періодом минулого року на 24,2%. Зниження виробництва в січні-листопаді 2009 р. проти січня-листопада 2008 р. відбулося за всіма основними видами промислової діяльності: у машинобудуванні – на 44,4%, у виробництві будматеріалів, скла та іншої мінеральної продукції – на 41,9%, в добуванні корисних копалин, крім паливно-енергетичних – на 41,1%, в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – на 28,2%, в хімічній та нафтохімічній промисловості – на 34,2% [4, с.4].

За рівнем середньомісячної заробітної плати працівників Донецька область протягом тривалого часу була незмінним лідером серед областей України, посідаючи у рейтингу друге місце після м. Києва. Проте, економічна криза в останні два роки спричинила відповідний вплив на стан оплати праці в області.

У 2008 р. середньомісячна заробітна плата в цілому по Донецькій області склала 2015 грн., що номінально більше 2007 р. на 31,3%, порівняно з 2006 р. – на 67,7% і становила 2015 грн. В цілому по Україні середня заробітна плата порівняно з 2007 р. зросла на 33,7%, порівняно з 2006 р. – на 73,4%. За останні два роки це найвищі темпи зростання по Україні та Донецькій області [1, с.7].

Проте, реальна зарплата (з урахуванням інфляції й сплачених податків) зросла лише на 4,6%. У грудні 2008 р. через інфляцію середньостатистичний працівник, зайнятий в економіці області, втратив у середньому 394 грн., що перевищує розмір відрахувань із заробітної плати (у середньому – 364 грн.). З листопада 2008 року ціни підвищуються швидше, ніж нарахована заробітна плата та вперше за останні десять років, тобто після фінансової кризи 1998 р., реальна зарплата почала знижуватися. У листопаді 2008 р. вона була нижче аналогічного місяця попереднього року на 9,2%, у грудні – на 11,3%, у січні 2009 р. – на 16,6%.

В умовах економічного спаду рівень оплати праці у грудні 2008 р. не став найвищим місячним показником, як це традиційно було в попередні роки. Через застосування вимушених адміністративних відпусток і переведення працівників на неповний робочий час, а також внаслідок зростання виробничих простоїв зменшилася питома вага високооплачуваних працівників і зросла кількість працівників, зарплата яких була нижче законодавчо встановлених соціальних стандартів. Так, 4,6% усіх зайнятих в економіці області (52,5 тис. осіб) у 2008 р. мали грудневу зарплату не вище мінімальної (з 1 грудня – 605 грн.). Для порівняння: у грудні 2007 р. доля працівників, рівень оплати праці яких був нижче мінімальної зарплати, становила 2,5%, у вересні 2008 р. – 2,3%.

Питома вага працівників, зарплата яких у грудні 2008 р. не досягла прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 1 жовтня 2008 р. – 669 грн.) склала 9%, у той час як у вересні їх було менше 7%. При цьому питома вага працівників, які заробили за місяць понад 2000 грн, зменшилася з 42% у вересні 2008 р. до 36% у грудні. У металургійному комплексі цей показник, склавши за грудень 42%, зменшився не тільки у порівнянні з вереснем (63%), але й груднем 2007 р. (49%). Протягом IV кварталу 2008 р. більше ніж у двічі скоротилася чисельність металургів, місячний заробіток яких перевищує 5000 грн.

У табл.1 наведено розмір середньої заробітної плати за видами економічної діяльності у 2008 р., а також його динаміку за ряд років. Наведені дані свідчать про те, що у 2008 р. вище за середньообласний рівень розмір середньої заробітної плати складався у промисловості, будівництві, транспорті та зв'язку, фінансовій діяльності, операціях з нерухомим майном, державному управлінні, наданні послуг.

Таблиця 1

**Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності
у Донецькій області, грн [6]**

	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Усього	292	1202	1535	2015
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	164	743	942	1316
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	120	674	888	1112
Рибальство, рибництво	186	750	823	1034
Промисловість	366	1407	1790	2329
Будівництво	272	1232	1578	2039
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	237	824	1073	1372
Діяльність готелів та ресторанів	135	853	1129	1213
Діяльність транспорту та зв'язку	335	1299	1631	2173
діяльність наземного транспорту	231	1118	1430	1798
діяльність морського транспорту	207	2001	2335	4268
діяльність авіаційного транспорту	471	2007	2558	3976
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	417	1477	1859	2460
діяльність пошти та зв'язку	270	1003	1163	1606
Фінансова діяльність	535	1813	2348	3112
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	242	1294	1719	2194
з них дослідження та розробки	278	1233	1630	2165
Державне управління	302	1510	1758	2456
Освіта	166	792	1040	1417
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	142	663	869	1171
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	174	1208	1670	2216
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	143	1315	1809	2412

Зростання рівня заробітної плати працівників Донецької області у 2008р. порівняно з 2007 р. спостерігалось за всіма видами економічної та промислової діяльності. Найбільше зростання відбулося на

підприємствах морського (на 82,8%) та авіаційного (на 55,4%) транспорту, на підприємствах з добування вугілля (на 44%), з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів (на 40,8%), у сільському господарстві (на 39,7%), державному управлінні (на 39,7%), пошті та зв'язку (на 38%), освіти (на 36,2%) [1, с.8].

У 2009 р. порівняно з попереднім періодом зберігається тенденція зростання номінального рівня середньої заробітної плати в цілому по економіці області, але поряд зі зниженням реальної заробітної плати відбувається зменшення рівня номінальної заробітної плати у деяких видах економічної діяльності. Так, у будівництві номінальна зарплата за 10 місяців 2009 р. порівняно з аналогічним періодом 2008 р. зменшилася на 19,4%, у роздрібній торгівлі – на 13,1%, у наукових організаціях – на 10,3%, у сфері державного управління – на 2,3%. У промисловості області середньомісячна зарплата за січень-жовтень 2009 р. склала 2369 грн., що більше аналогічного періоду минулого року лише на 0,5%. При цьому в металургії вона знизилася на 4,1%, у хімічній і нафтохімічній промисловості – на 18,3%, у машинобудуванні – на 19,3%.

В цілому по економіці у жовтні 2009 р. середня заробітна плата в області складала 2204 грн., що номінально вище порівняно з попереднім місяцем на 0,5%, а реально нижче на 0,4%. Порівняно з жовтнем 2008 р. номінальна зарплата зросла на 5,2%, а реальна знизилася на 7,4% (рис.1).

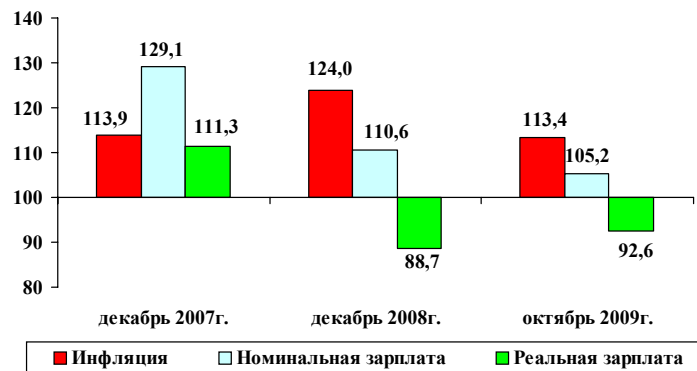

Рис. 1. Індекси заробітної плати та інфляції, % до аналогічного місяця попереднього року [1]

У листопаді 2009 р. середня номінальна заробітна плата одного штатного працівника в цілому по області в порівнянні з жовтнем збільшилася на 1,2% і склала 2231 грн. Це в 3 рази більше законодавчо встановлених з 1 листопада соціальних стандартів: мінімальної заробітної плати й прожиткового мінімуму для працездатних осіб (744 грн.). У промисловості листопадова заробітна плата зменшилася у порівнянні з попереднім місяцем на 0,6% і склала 2552 грн. Реальна заробітна плата у цілому по Донецькій області у листопаді 2009 р. в порівнянні з жовтнем зросла на 0,4%. У порівнянні з листопадом 2008 року середній рівень оплати праці номінально підвищився на 15,4%, а реально – на 1,5%. Слід зазначити, що зростання реальної заробітної плати до аналогічного місяця попереднього року, яке зафіксовано уперше з початку 2009 р., пов'язане зі зниженням бази порівняння (у листопаді 2008 р. реальний рівень оплати праці зменшився проти листопада 2007 року на 9,2%).

Негативні тенденції розвитку базових галузей економіки Донецької області спричинили виникнення заборгованості з виплати заробітної плати. У 2008 р. на економічно активних підприємствах сума заборгованості в порівнянні з 1 січня 2008 р. збільшилася у 12 разів, у порівнянні з 1 листопада 2008 р. – в 2,1 рази й склала 376 млн. грн. На 1 грудня 2008 р. вчасно не одержали зарплату 165,3 тис. осіб (13,4% працівників, зайнятих в економіці області) у середньому по 2162 грн. на один працюючого. У структурі заборгованості з виплати заробітної плати економічно активних підприємств 75,2% припадає на промислові підприємства. Істотне зростання суми боргу в порівнянні з 1 листопада 2008 р. зафіксовано у хімічному виробництві (в 65,2 рази). Станом на 1 грудня 2008 р. утворилася заборгованість з виплати заробітної плати на підприємствах з видобутку корисних копалин, крім паливно-енергетичних. Заборгованість з виплати заробітної плати за рахунок бюджетних коштів станом на 1 грудня 2008 р. була відсутня.

На 1 січня 2009 р. заборгованість з виплати заробітної плати склала в Донецькій області 263,1 млн. грн. (рис.2), на 94,1 млн. грн. або в 1,6 рази перевищувало минулорічний показник. Борги з виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах зросли в 4,4 рази й склали 137,6 млн. грн., або 52% усієї заборгованості (інші суми припадали на підприємства-банкрути й економічно неактивні підприємства). Протягом січня 2009 р. заборгованість по зарплаті зросла ще майже на 100 млн. грн. і на початок лютого досягла 362,6 млн. грн.

Вагоме зростання заборгованості з виплати заробітної плати в Донецькій області за цей час зафіксовано на підприємствах будівництва (на 32,6 млн.грн.), з добування вугілля (на 26 млн.грн.), машинобудування (на 19,1 млн.грн.).

Заборгованість з виплати заробітної плати на 1 грудня 2009 року складала в області 287,3 млн. грн., що на 12 млн. грн., або на 4% менше ніж 01.11.2009 р., а в порівнянні з початком року – більше на 23,7 млн.

грн. або на 9%. Борги по зарплаті на економічно активних підприємствах на початок грудня склали в цілому по області 145 млн. грн. або більше половини всієї заборгованості. У вугільній промисловості області заборгованість з виплати зарплати протягом листопада скоротилася на 13,9%, а в порівнянні з початком 2009 року – на 6,3%. Значними (44,8 млн. грн.) залишаються борги працівникам економічно активних будівельних підприємств, а загальна заборгованість по зарплаті в будівництві області склала на 1 грудня 61,8 млн. грн.

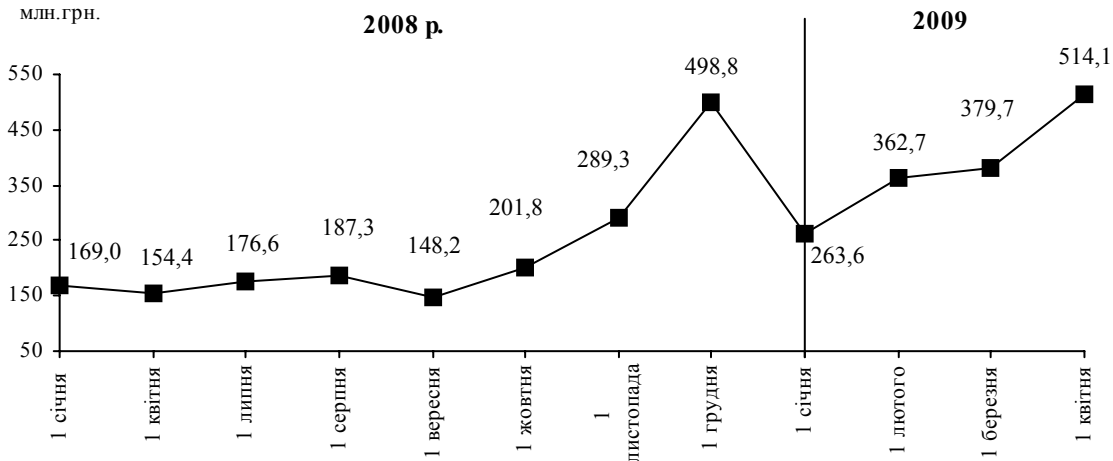

Рис. 2. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати у Донецькій області [1, с.17]

Таким чином, можна констатувати, що в сучасних умовах регіональна кадрова політика в Донецькій області перш за все повинна бути спрямована на нейтралізацію (усунення) негативного впливу кризи на рівень трудових доходів найманих працівників. Враховуючи сучасний стан виплат заробітної плати в економіці області, необхідним вважаємо підвищення соціальної відповідальності бізнесу щодо забезпечення законного права працівників на своєчасне отримання заробітної плати у повному обсязі відповідно кількості та якості виконаної праці. Чинним законодавством в Україні (Кодексом Законів про працю України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України) за несвоєчасну виплату заробітної плати працівникам для роботодавців передбачено матеріальну, адміністративну та кримінальну відповідальність [2, с.12-16]. Проте, вищенаведені дані щодо обсягів заборгованості з виплати заробітної плати в області свідчать про те, що користуючись загальною кризовою ситуацією деякі роботодавці нехтують виконанням свого зобов'язання щодо виплати заробітної плати. В такій ситуації, разом з підсиленням державного контролю за своєчасністю розрахунків з працівниками, необхідним є зростання ролі громадського контролю та більш повне використання інструментів соціального партнерства, зокрема колективних угод та договорів.

З точки зору забезпечення своєчасності виплати заробітної плати працівникам області слід надати високу оцінку чинній Регіональній угоді між Донецькою облдержадміністрацією, профспілковими об'єднаннями Донецької області та Донецькою обласною організацією роботодавців на 2009-2010 рр. В цьому документі у розділі II «У сфері оплати праці і підвищення доходів населення» міститься 6 пунктів (2.1, 2.2, 2.9, 2.10, 2.17, 2.23), що розкривають зобов'язання з цього питання всіх сторін соціального партнерства на регіональному рівні [3]. У зв'язку з цим вважаємо вкрай важливим дотримання на всіх підприємствах області цих зобов'язань і перш за все пп.2.1 і 2.2, що стосуються здійснення необхідних заходів щодо своєчасної і в повному обсязі виплати заробітної плати та недопущення виникнення заборгованості з неї, а також вжиття реальних заходів щодо ліквідації заборгованості із заробітної плати, яка виникла на підприємствах і в організаціях області [3].

Висновки: Проведене дослідження показало, що економічна криза викликала ряд негативних тенденцій у сфері оплати праці працівників Донецької області, найбільш істотними з яких є зниження реальних доходів працюючих та зростання заборгованості роботодавців з виплати заробітної плати. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне підвищити ефективність існуючих методів впливу на виконавську дисципліну роботодавців у питанні своєчасної виплати заробітної плати й підвищення відповідальності соціальних партнерів за вирішення даної ситуації з окремим акцентом на даному питанні в новій регіональній угоді.

Література

1. Заробітна плата та стан її виплати в Донецькій області у 2008 році та у січні-березні 2009 року. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 42 с.
2. Організація роботи профкому щодо захисту трудових прав членів профспілок // Бібліотечка голови профспілкового комітету. – К.: Профінформ, ФПУ, 2009. – № 11. – 48 с.

3. Регіональна угода між Донецькою облдержадміністрацією, профспілковими об'єднаннями Донецької області та Донецькою обласною організацією роботодавців на 2009-2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua> .

4. Промисловість за січень-листопад 2009 року: статистичний бюлетень. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 34 с.

5. Промисловість Донецької області у 2008 році: статистичний збірник. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 93 с.

6. Праця Донецької області 2008: статистичний щорічник. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 322 с.

Надійшла 14.03.2010

УДК 314.1

Л. В. ГАНІЧ

Донецький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Розглянуто основні фактори, що впливають на демографічні тенденції, а також визначено особливості демографічної кризи в Україні.

Basic factors influencing on demographic tendencies are considered and the features of demographic crisis in Ukraine are defined in the article.

Ключові слова: демографічна криза, народжуваність, смертність, захворюваність, міграція.

Людський ресурс в умовах процесів, що активно розвиваються, старіння та депопуляції населення стає найдефіцитнішим ресурсом. На початку ХХІ ст., коли людський потенціал лише почав усвідомлюватися як головне надбання будь-якої цивілізованої держави, людство вже зіткнулося із значними поломками в механізмі відтворювального процесу. Найбільшими демографічними проблемами на сьогодні є скорочення народжуваності, старіння населення і слабо керовані міграційні процеси, що порушують в багатьох країнах сприятливий демографічний баланс.

Проблеми розвитку трудового потенціалу є об'єктом наукових досліджень відомих українських учених: Антонюк В., Бандура С., Гнібіденко І., Грішнєвої О., Долішного М., Злупка С., Колота А., Лук'яненко Н., Оникієнка В., Шаульської Л. та ін. Разом з тим останнім часом набуває актуальності вивчення особливостей формування та реалізації трудового потенціалу в умовах економічної кризи.

Метою статті є визначення основних напрямів удосконалення демографічної ситуації в Україні на основі виявлення та аналізу факторів, які впливають на демографічні показники.

Прийнято вважати, що демографічна ситуація в Україні розвивається в руслі загальносвітових тенденцій. Однак у нас ці проблеми, безумовно, носять відбиток національних особливостей, властивих нашій країні і нашому народу. Причинами погіршення демографічної ситуації в Україні експерти вважають: падіння рівня і якості життя; зміну цінностей – для багатьох жінок найбільш важливішою стала робота, ніж сім'я і діти; зміну традиційного життєвого устрою; домінування міського способу життя над сільським.

Одним з основних чинників посилення несприятливих демографічних тенденцій в Україні є та обставина, що відтворення населення економічно не забезпечується. В період економічної кризи значно скоротилася матеріальна база реалізації потреби в дітях. Рівень заробітної плати у переважній більшості населення був і нині залишається недостатнім не тільки для утримання і виховання здорових дітей, але й для відтворення в належній якості робочої сили батьків. При наявній в Україні матеріальній базі представляється неможливим належне задоволення життєво важливих потреб працюючих та їх родинних утриманців. Це привело до того, що більшість шлюбних пар вимушена в значно більшій мірі, ніж раніше, обмежувати розмір сім'ї. Механізм зниження народжуваності в кризовий період полягає у тому, що задоволення потреби в дітях, в материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб, тим більше елементарних, ніж нижчий рівень життя. Не задовольняючи повною мірою свою потребу в дітях, сім'ї прагнуть зберегти досягнутий рівень життя, наслідком чого і стало суттєве падіння рівня народжуваності в Україні в 1990-2001 рр.

Необхідно зазначити, що Україна нині має один з найнижчих серед європейських країн рівень сумарного показника народжуваності. У містах України цей показник в 1999-2001 рр. скочувався до безпрецедентно низького рівня (менше 1 дитини), який не спостерігається в жодній європейській країні, і нижче за той соціальний мінімум народжуваності, яким звичайно вважається народження хоча б однієї дитини (рис. 1).

Починаючи з 2002 р. до теперішнього часу даний показник має позитивну тенденцію, проте через високий рівень смертності в Україні з 1991 р. в країні має місце депопуляція населення (табл. 1).